

УДК 811.161.2'38'276.6:001.4

СЕЛІГЕЙ Пилип Олександрович,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу слов'янських мов Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; вул. Грушевського, 4, м. Київ; 01001, Україна; тел.: +38 (044) 2790292; e-mail: inmo2006@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9433-0972

ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Анотація. Стаття містить результати дослідження, *об'єкт* якого — комунікативні якості, а *предмет* — їхня реалізація в науковому мовленні. Автор ставить за *мету* розглянути важливу роль, яку відіграють комунікативні якості при сприйнятті та зрозумінні наукових текстів. У роботі використано описовий *метод* з такими його прийомами, як спостереження, зіставлення, класифікація, узагальнення, а також функціонально-стилістичний *метод*. Проаналізовано дотеперішні погляди дослідників на порушене питання. **Результатом** проведеного дослідження є класифікація комунікативних якостей наукового мовлення, яка може бути **практично застосована** в стилістичних дослідженнях, а також у навчальному процесі, зокрема при створенні посібників з наукового мовлення. У **висновках** наголошується на необхідності дальшого вивчення та кодифікації комунікативних якостей.

Ключові слова: наукове мовлення, науковий стиль, комунікативна якість мовлення.

Постановка проблеми. Довершений науковий текст має не просто передавати інформацію, а повідомляти її якомога легше й швидше. Такий текст надійно підтримує увагу читача, справляє на нього інтелектуальний вплив і, як наслідок, збагачує інтелектуально, змінює його погляди та переконання. Щоб створити такий текст, автор, зрозуміла річ, повинен мати що сказати. Але не тільки. Варто ще дотримуватися комунікативних якостей мовлення, які допомагають авторові досягти відповідності між своїм задумом і читацьким сприйняттям.

Сучасна стилістика вважає, що дотримування комунікативних якостей у книжних текстах не лише бажане, а й обов'язкове. А коли так, то вони теж мали б стати об'єктом нормування. Проте є тут одна складність. Літредакторів, що виявив конкретну помилку, зазвичай неважко переконати автора усунути її, бо завжди можна послатися на авторитетні джерела (правопис, словник, граматику). Але часто буває так, що твір написано наче й грамотно, кожне окремо взяте речення стоїть на місці, а мовний смак підказує, що в цілому текст виходить сірим, неживим, одноликим, що читати його тяжко, що він потребує шліфування або й переробки. Ідеться про двозначності, неясності, неточності, довгої, монотонний виклад, логічні суперечності (наприклад, підсумкова теза не впливає з попереднього викладу або суперечить наступним тезам) тощо.

В усіх таких випадках довести авторові доконечність правок важче, бо ми й досі не маємо авторитетного, кодифікованого опису комунікативних якостей мовлення, а курси зі стилістики та культури мови не завжди закликають авторів додержувати їх. Чому так склалося? Довгий час ці якості сприймалися як щось суб'єктивно-смакове, ефемерно-невловиме, а їхні назви взагалі не вважалися термінологічними. Утім, якщо якісь параметри мовлення точно виміряти чи облічити складно, це ще не означає, що вони ненаукові.

Виклад основного матеріалу. Функція комунікативних якостей полягає в тому, що вони забезпечують досконалість мовлення (його змісту й форми). Мета писемної комунікації — «повнота взаєморозуміння та точність потрапляння авторських задумів у «мішень» читацьких можливостей і зацікавлень» [3, с. 21]. Отже, мовлення є комунікативно досконалим, якщо між задумом автора й читацьким сприйняттям виникає відповідність. Цілковитий збіг тут навряд чи можливий (це радше недосяжний ідеал). Повне й адекватне сприйняття залежить не тільки від зусиль автора, а й від зусиль читача, який повинен уважно вчитуватися в текст, намагаючись його зрозуміти. І все ж провідна роль тут належить авторові. Якщо автор дбає про комунікативну досконалість, йому легше знайти найкращу мовну форму для своїх думок і забезпечити адекватне сприйняття написаного.

В українському мовознавстві досить удалий огляд комунікативних якостей мовлення належить Л. В. Струганець [11, с. 40–42]. Візьмемо її перелік за основу, доповнивши ще кількома якостями, а також уточнивши деякі тлумачення.

- *Багатство* — використання якнайширших мовних засобів (лексичних, граматичних, інтонаційних).

- *Виразність* — здатність мовлення привертати увагу, викликати цікавість, справляти глибоке враження й добре запам'ятовуватися.

- *Дієвість (переконливість)* — здатність мовлення змінювати погляди, настрої, поведінку адресата.

- *Доречність* — відповідність мовлення меті, умовам і ситуації спілкування.
- *Достатність (повнота)* — належна розгорнутість і логічна завершеність змісту.
- *Доходливість (простота)* — зрозумілість мовлення аудиторії, на яку воно розраховане.
- *Експресивність* — вираженість небайдужого ставлення автора до змісту.
- *Естетичність* — цілісність, злагодженість і милозвучність мовлення.
- *Зв'язність* — змістова й формальна єдність мовлення.
- *Змістовність* — інформативна насиченість, відсутність порожніх фраз і невиправданих повторів.
- *Логічність* — виклад теми відповідно до правил і законів логіки.
- *Об'єктивність* — неупереджений виклад змісту.
- *Образність* — уживання мовних одиниць у незвичайній функції, художнє переосмислення їх.
- *Послідовність* — порядок розгортання теми згідно з авторським задумом.
- *Правильність* — відповідність мовним нормам.
- *Пропорційність* — відповідність обсягу мовлення значущості його змісту.
- *Ритмічність* — розмірене чергування певних елементів у мовленні.
- *Різноманітність* — використання якнайширших синонімічних можливостей мови.
- *Стислість* — вираження змісту малою кількістю мовних засобів.
- *Структурованість* — подільність змісту мовлення на головні й залежні частини.
- *Точність* — уживання мовних одиниць у звичних значеннях, недвозначність мовлення; строга відповідність між змістом і мовними засобами.
- *Цілеспрямованість* — підпорядкованість мовлення єдиній меті.
- *Чистота* — відсутність у мовленні позалітературних елементів.
- *Ясність* — здатність мовлення зрозуміло передавати адресатові те, що мав на увазі автор.

Із цих якостей одні досліджено краще, бо вони відомі ще від часів античності (логічність, правильність, стислість, точність). Інші активно досліджуються лише віднедавна (дієвість, експресивність, естетичність, змістовність). Ще деякі наразі мало хто зараховує до комунікативних (зв'язність, пропорційність, ритмічність, структурованість, цілеспрямованість), хоч вони, поза сумнівом, поліпшують сприйняття тексту.

Ми не випадково перелічили комунікативні якості за абеткою. На сьогодні їх ще важко представити у вигляді не тільки чіткої системи, а й бодай якоїсь ієрархії. Зв'язки між ними неоднозначні й багатопланові. Про деякі якості можна сперечатися: чи вони окремі, чи тождні, чи частково збігаються (доходливість і ясність, багатство і різноманітність). Або: чи вони окремі, чи співвідносяться як частина й ціле (виразність і експресивність, правильність і чистота, естетичність і пропорційність, пропорційність і достатність, логічність і послідовність).

Комунікативні якості слушно розглядають як правила побудови тексту в межах певного стилю [7, с. 7]. Тобто вони мають стилетвірні властивості, визначають «обличчя» стилю. У кожному з функціональних стилів ці якості виявляються то з більшою, то з меншою інтенсивністю. Які з них найважливіші для наукового? Це питання хвилювало уми різних учених, і не тільки мовознавців.

Так, А. П. Коваль серед характерних ознак наукового стилю виокремлювала об'єктивність, точність, насиченість інформацією (змістовність), стислість і логічність [6, с. 8–9]. Н. Ф. Непійвода основними якостями комунікативно повноцінного наукового викладу вважала точність, ясність і внормованість (правильність) [9, с. 23–25]. До мови хорошої наукової праці О. М. Трубачов висував три вимоги: ясність, простота, стислість [12, с. 573]. Методист математики А. П. Кисельов у передмові до одного зі своїх підручників писав, що намагався досягти трьох якостей: «точності у формулюванні та визначенні понять, простоти в роздумах і стислості у викладі» [5, с. 3]. Автор відомої книжки «Риторика науки» А. Г. Гросс сповідує погляд, що науковий стиль має прагнути передусім до ясності, об'єктивності й неупередженості [13, с. 75]. На думку Б. М. Головіна, у науковому тексті потрібні правильність, точність, логічність, чистота й доречність. Виразність не дуже потрібна, а багатство зовсім не потрібне [2, с. 274]. М. П. Кульгав першорядними вважає ті стильові риси, які віддзеркалюють якісну специфіку науково-технічного мовлення, — логічність, об'єктивність, абстрактність, точність [7, с. 13]. Логічність, ясність, недвозначність і строгість Т. В. Радзівєвська називає найпершими вимогами, які висувають до наукового тексту і які водночас є критеріями його оцінки [10, с. 2]. До стилетвірних ознак наукового мовлення С. С. Варапетова залічує абстрактність, узагальненість, доказовість і підкреслену логічність. Від них походять інші ознаки: безособовість, смислова точність (однозначність), ясність, безобразність, прагнення до неемоційних і неекспресивних мовленнєвих засобів, незначна активність авторської індивідуальності [1, с. 65]. Можна погодитися, що абстрактність, узагальненість і доказовість є стилетвірними ознаками. Проте це радше ознаки наукового мислення, а не мовлення.

Огляд можна продовжити, але це не входить у наші завдання. Запропонуємо краще власну класифікацію комунікативних якостей наукового мовлення (див. Таблицю на стор. 13). Вона випливає зі спостережень над українськомовними науковими текстами й ураховує такі параметри:

1) обов'язковість та / або інтенсивність вияву комунікативних якостей у мовленні (розділимо їх на головні, потрібні, допустимі);

2) віднесеність комунікативних якостей до одного з основних складників процесу передачі повідомлення (автор, зміст, засіб, сприймач).

Т а б л и ц я

Класифікація комунікативних якостей наукового мовлення

	Автор	Зміст	Засіб	Сприймач
Головні	Логічність	Стислість Точність		Ясність
Потрібні	Об'єктивність	Зв'язність		Виразність Дієвість Доходливість
		Достатність Змістовність Послідовність Пропорційність Структурованість Цілеспрямованість	Доречність Правильність Чистота	
Допустимі	Експресивність		Багатство Естетичність Образність Ритмічність Різноманітність	

Висновки. Подана класифікація — узагальнена. Зрозуміло, що в конкретних наукових текстах комунікативні якості проявляються різною мірою. Багато залежить від галузі знань, підстилю, жанру наукового твору й особливо від мовної вправності автора. Хороша мова математичної праці й хороша мова літературознавчої статті — це різні хороші мови [8, с. 62]. Варто зважати й на те, коли саме створено текст, адже стильові настанови та мовні смаки із часом змінюються. Якщо раніше вчені не надто дбали про читацьке сприйняття, то нині якість наукової інформації дедалі більше пов'язують «з формою, стилем викладу, з виявом авторської мовної індивідуальності, з орієнтацією на читацьку аудиторію» [4, с. 15]. А це означає, що сьогодні прийнятними в науковому стилі стають такі комунікативні якості, як виразність, дієвість, естетичність, образність, ритмічність. Отже, стиль невинно розвивається, намагаючись задовольнити дедалі більші вимоги сучасного читача.

Л і т е р а т у р а

1. Варпетова С. С. Стиль научной речи / С. С. Варпетова // Русский язык в школе. — 1998. — № 6. — С. 65–74.
2. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. — М.: Высш. шк., 1980. — 335 с.
3. Зелінська Н. В. Нова модель наукової комунікації і дискурс / Н. В. Зелінська // Стиль і текст. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 19–27.
4. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? / Н. В. Зелінська // Культура слова. — К., 1990. — Вип. 38. — С. 13–17.
5. Киселёв А. П. Элементарная алгебра / А. П. Киселёв. — 2-е изд., доп. — М.: В. Думнов, 1890. — 464 с.
6. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. — 3-тє вид., допов. і перероб. — К.: Вища шк., 1987. — 252 с.
7. Кульгав М. П. Основные стилевые черты и синтаксические средства их реализации в современной немецкой научно-технической речи / М. П. Кульгав: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1964. — 26 с.
8. Лихачёв Д. С. Письма о добром / Д. С. Лихачёв. — М.: Наука, 2006. — 319 с.
9. Непийвода Н. Ф. Мова української наукової технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — К., 1997. — 40 с.
10. Радзиевская Т. В. Научный текст как представитель особого типа коммуникации / Т. В. Радзиевская // Научно-техническая информация. Сер. 2: Информационные процессы и системы. — 1984. — № 10. — С. 1–6.
11. Струганець Л. В. Теоретичні основи культури мови / Л. В. Струганець. — Тернопіль, 1997. — 96 с.
12. Трубочёв О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура: в 4 т. / О. Н. Трубочёв. — М.: Языки слав. культур, 2005. — Т. 2. — 661 с.
13. Gross A. The Rhetoric of Science / A. Gross. — Oxford: Oxford University Press, 1990. — 397 p.

References

1. Varapetova, S. S. (1998), «Style of scientific speech», *Russian language at school* [«Stil' nauchnoj rechi», *Russkij jazyk v shkole*], Moscow, No 6, pp. 65–74.
2. Golovin, B. N. (1980), *Fundamentals of culture of speech* [*Osnovy kul'tury rechi*], Vyshhaya shkola, Moscow, 335 p.
3. Zelinska, N. V. (2004), «The new model of academic communication and discourse», *Style and Text* [«Nova model' naukovoji komunikatsiyi i dyskurs», *Styl' i tekst*], Kyiv, vol. 4, pp. 19–27.
4. Zelinska, N. V. (1990), «What is it, academic style?», *Culture of speech* [«Jakyj vin, naukovyj styl'?»], *Kul'tura slova*, Kyiv, vol. 38, pp. 13–17.
5. Kiselev, A. P. (1890), *Elementary algebra* [*Elementarnaja algebra*], W. Dumnov, Moscow, 464 p.
6. Koval, A. P. (1987), *Practical stylistics of modern Ukrainian* [*Praktychna stylistyka suchasnoji ukrains'kooi movy*], Vyshcha shkola, Kyiv, 252 p.
7. Kulgav, M. P. (1964), «Scientific text as a representative of their realization in modern German scientific and technical discourse: Author's thesis [Osnovnye stilevyje cherty i sintaksicheskie sredstva ikh realizacii v sovremennoj nemeckoj nauchno-tehnicheskoi rechi : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk], Moscow, 26 p.
8. Likhachev, D. S. (2006), *Notes about good* [*Pis'ma o dobrom*], Nauka, Moscow, 319 p.
9. Nepyjvoda, N. F. (1997), *Language of Ukrainian scientific and technical literature (functional and stylistic aspects): Author's thesis: [Mova ukrains'koi naukovoji i tehničnoi literatury (funkcional'no-stylistychnyj aspekt) : avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk]*, Kyiv, 40 p.
10. Radzijevska, T. V. (1984), «Scientific text as a representative of a particular type of communication», *Scientific and technical information, Ser. 2 : Information Processes and Systems* [«Nauchnyj tekst kak predstavitel' osobogo tipa komunikacii», *Nauchno-tehnicheskaja informacija, Ser. 2: Informacionnye processy i sistemy*], Moscow, No 10, pp. 1–6.
11. Struhanets, L. V. (1997), *Theoretical foundations of language culture* [*Teoretychni osnovy kul'tury movy*], Ternopil, 1997, 96 p.
12. Trubachiov, O. N. (2005), *Proceedings on etymology : Word. History. Culture* [*Trudy po etimologii : Slovo. Istorija. Kul'tura*], Languages of Slavic Cultures, Moscow, vol. 2, 661 p.
13. Gross, A. (1990), *The Rhetoric of Science*, Oxford University Press, Oxford, 397 p.

СЕЛИГЕЙ Филипп Александрович,

кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела славянских языков Института языковедения имени А. А. Потебни НАН Украины; ул. Грушевского, 4, г. Киев, 01001, Украина; тел.: +38 (044) 2790292; e-mail: inmo2006@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9433-0972

К ПРОБЛЕМЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КАЧЕСТВ НАУЧНОЙ РЕЧИ

Аннотация. Статья содержит результаты исследования, **объект** которого — коммуникативные качества, а **предмет** — их реализация в научной речи. Автор ставит **целью** рассмотреть важную роль, которую играют коммуникативные качества при восприятии и понимании научных текстов. В работе использован описательный **метод** с такими его приёмами, как наблюдение, сопоставление, классификация, обобщение, а также функционально-стилистический **метод**. Проанализированы взгляды учёных на данный вопрос. **Результатом** проведённого исследования является классификация коммуникативных качеств научной речи, которая может быть **практически использована** в стилистических исследованиях, а также в учебном процессе, при создании пособий по научной речи. В выводах отмечается необходимость дальнейшего нормирования и кодификации коммуникативных качеств.

Ключевые слова: научная речь, научный стиль, коммуникативное качество речи.

Pylyp O. SELIHEY,

PhD (Linguistics), Senior Researcher, Department of Slavonic Languages, The O. O. Potebnya Institute of Linguistics; 4, Hrushevskoho str., Kyiv, 01001, Ukraine; tel.: +38 (044) 2790292; e-mail: inmo2006@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9433-0972

ON THE PROBLEM OF COMMUNICATION QUALITIES IN ACADEMIC DISCOURSE

Summary. The article contains the results of the study, the **object** of which — the communicative qualities, and the **subject** — their realization in the scientific discourse. The **purpose** is to consider the important role played by the qualities of speech in the perception and understanding of academic texts. It's used descriptive **method** with those of its procedures as observation, comparison, classification, generalization, and functional-stylistic **method**. Researchers' opinions on the issue are analyzed. The **results** of the study is the classification of communicative qualities of academic discourse, which can be practically used in stylistic studies, as well as in the educational process, in particular while creating academic discourse manuals. The **findings** indicated the need for further standardization and codification of communicative qualities.

Key words: academic discourse, academic style, communicative quality of speech.

Статтю отримано 20.03.2016 р.